Qabul qilindi: 28-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 2-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 6-oktabr 2026-yil

JAMIYATDA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

F.N.Jumayev
Osiyo xalqaro universiteti
“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
firdavsjumayev598@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda huquqiy madaniyat tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil etiladi. O‘zbekiston Respublikasida huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasida amalga oshirilgan islohotlar, shuningdek mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari muallif tomonidan ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy madaniyat, huquqiy ong, huquqiy tarbiya, huquqiy nigilizm, huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati, huquqiy ta’lim, qonuniylik.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish jarayonida jamiyat a’zolarining huquqiy madaniyat darajasi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Qonunlar qanchalik mukammal ishlab chiqilmasin, ular fuqarolar tomonidan chuqur anglanmasa va ichki e’tiqodga aylanmasa, huquqiy tartibotni ta’minlash mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, bu tamoyilning amalda ro‘yobga chiqishi aynan jamiyatning huquqiy madaniyat darajasiga bog‘liqdir[1].

Huquqiy madaniyat bu shaxsning huquqiy bilimlari, huquqqa nisbatan ijobiy munosabati, huquqiy e’tiqodi hamda kundalik xatti-harakatlarida qonun talablariga rioya qilish odatining uyg‘un birligidir. Adabiyotlarda ta’kidlanishicha, huquqiy madaniyat tarkibiga uch asosiy unsur kiradi: huquqiy ong (bilim va tasavvurlar darajasi), huquqiy faoliyat (huquqni amalda qo‘llash tajribasi) va huquqiy institutlar (huquqni muhofaza qiluvchi tizimning holati)[2]. Ushbu unsurlarning barchasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq

bo‘lib, faqat ularning muvozanatli rivojlanishi jamiyatda barqaror huquqiy tartibotni ta’minlashga xizmat qiladi.

Fikrimcha, huquqiy madaniyatni faqat huquqiy bilimlarning yig‘indisi sifatida tushunish yetarli emas, chunki nazariy bilimga ega shaxs ham amalda qonunni buzishi mumkin. Shu sababli huquqiy madaniyatning markaziy unsuri sifatida shaxsning qonunga ichki e’tiqodli munosabatini, ya’ni huquqiy qadriyatlarning shaxsiy dunyoqarashga aylanish darajasini belgilash zarur. Aynan shu jihat huquqiy ta’lim bilan huquqiy tarbiyani farqlashning ilmiy-amaliy zaruriyatini ko‘rsatadi: birinchisi bilim berishga, ikkinchisi esa munosabat shakllantirishga qaratilgan.

O‘zbekistonda mustaqillik yillaridan boshlab ushbu masalaga alohida e’tibor qaratib kelinmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997-yil 29-avgustdagi qarori bilan “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi” tasdiqlangan edi[3]. Keyinchalik, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoni bilan “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasi” tasdiqlanib, unda fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy ta’lim tizimini takomillashtirish va aholiga bepul yuridik yordam ko‘rsatish mexanizmlarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan[4].

Shunga qaramay, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, jamiyatda huquqiy nigilizm ya’ni qonunga nisbatan e’tiborsiz yoxud salbiy munosabat hodisasi hamon saqlanib qolmoqda. Bunga sabab sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: birinchidan, huquqiy ta’lim va tarbiya ishlarining tizimli va uzluksiz tashkil etilmaganligi; ikkinchidan, oila, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining ushbu jarayonga yetarlicha jalb qilinmaganligi; uchinchidan, raqamli makon va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan noto‘g‘ri yoxud chalg‘ituvchi huquqiy ma’lumotlarning aholi, ayniqsa yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi[5].

Xorijiy davlatlar tajribasiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ko‘plab rivojlangan mamlakatlarda huquqiy ta’lim maktab ta’limining ajralmas qismi sifatida qaralib, o‘quvchilarga yoshlikdanoq fuqarolik huquq va majburiyatlari, huquqiy javobgarlik tushunchalari amaliy misollar orqali singdiriladi. Bunday yondashuv shaxsda huquqiy

madaniyatning nazariy emas, balki amaliy-xulq-atvor darajasida shakllanishini ta’minlaydi. Fikrimizcha, ushbu tajribani milliy ta’lim tizimimizga moslashtirilgan holda joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirishda institutsional omillarning o‘rni ham beqiyosdir. Ta’lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, mahalla institutlari va fuqarolik jamiyati tuzilmalarining muvofiqlashtirilgan faoliyati bo‘lmasa, faqat me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi kutilgan natijani bermaydi. Shu bois huquqiy madaniyatni yuksaltirish davlat organlarining emas, balki butun jamiyatning umumiy vazifasi sifatida qaralishi lozim.

Alohida ta’kidlash joizki, huquqiy madaniyat tushunchasini huquqiy axloq bilan chambarchas bog‘liq holda o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Agar huquqiy madaniyat shaxsning qonunga munosabatini ifodalasa, huquqiy axloq esa ushbu munosabatning ma’naviy-axloqiy asosini, ya’ni adolat, insof va halollik kabi qadriyatlarga tayanishini bildiradi. Boshqacha aytganda, qonunga faqat jazodan qo‘rqqani uchun emas, balki ichki axloqiy e’tiqodi tufayli rioya qiluvchi shaxsdagina yuksak huquqiy madaniyat mavjud, deb aytish mumkin. Shu nuqtai nazardan, huquqiy tarbiya jarayonida huquqiy bilim berish bilan bir qatorda axloqiy-ma’naviy tarbiyaga ham teng darajada e’tibor qaratilishi zarur.

Kasbiy guruhlar kesimida ham huquqiy madaniyat darajasi bir xil emas. Xususan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari, sudyalar, advokatlar va davlat xizmatchilarining huquqiy madaniyati oddiy fuqarolarnikiga nisbatan yuqoriroq talab darajasida bo‘lishi lozim, chunki ularning har bir qarori ko‘plab insonlar taqdiriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Amaliyotda uchraydigan mansab vakolatidan suiiste’mol qilish, byurokratik kechiktirishlar yoxud fuqarolarga nisbatan beparvo munosabat kabi holatlar aynan mansabdor shaxslarning huquqiy-axloqiy madaniyati yetarli shakllanmaganligidan dalolat beradi. Shu sababli davlat xizmatiga kadrlar tanlashda nafaqat kasbiy bilim, balki huquqiy-axloqiy sifatlarni ham baholash mezonlarini joriy etish taklif etiladi.

Shuningdek, raqamli transformatsiya davrida huquqiy madaniyatning yangi “raqamli huquqiy madaniyat” degan qatlami shakllanib bormoqda. Elektron davlat xizmatlaridan foydalanish, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligiga rioya etish, internet makonida boshqa shaxslarning huquq va qadr-qimmatini hurmat qilish kabi ko‘nikmalar zamonaviy huquqiy

madaniyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Fikrimizcha, huquqiy ta’lim dasturlariga raqamli huquqiy savodxonlik mavzularini alohida yo‘nalish sifatida kiritish davr talabidir.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirish jarayonining muhim bosqichlaridan biri uning darajasini ilmiy asoslangan mezonlar orqali baholash va monitoring qilishdir. Hozirgi kunda ko‘pchilik davlat organlari huquqiy targ‘ibot ishlarini asosan miqdoriy ko‘rsatkichlar (o‘tkazilgan tadbirlar soni, tarqatilgan bukletlar hajmi) bilan baholaydi, biroq bu yondashuv jamiyatda huquqiy ongning sifat jihatidan qanday o‘zgarganini to‘liq aks ettirmaydi. Fikrimizcha, huquqiy madaniyat darajasini baholashda sifat ko‘rsatkichlariga, jumladan fuqarolarning o‘z huquqlarini himoya qilish uchun sudga yoki vakolatli organlarga murojaat qilish faolligiga, shuningdek ijtimoiy so‘rovlar natijalariga tayanish zarur. Bunday yondashuv huquqiy targ‘ibot ishlarining haqiqiy samaradorligini aniqlash imkonini beradi[6].

Ta’lim tizimi huquqiy madaniyatni shakllantirishning eng ta’sirchan vositalaridan biri hisoblanadi. Umumta’lim maktablarida “Huquq asoslari” fanining mavjudligi ijobiy hodisa bo‘lsa-da, uning ko‘pincha nazariy-yodlash uslubida o‘qitilishi kutilgan natijani bermayapti. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar masalan, amaliy vaziyatlarni tahlil qilish, o‘quv sudlari tashkil etish, huquqiy klublar faoliyatini yo‘lga qo‘yish o‘quvchilarda huquqiy bilimni nafaqat yodlash, balki amalda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi. Oliy ta’lim bosqichida esa huquqshunoslikka aloqador bo‘lmagan yo‘nalishlarda ham “Fuqarolik huquqiy savodxonligi” kabi umumkasbiy fanlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir, chunki huquqiy madaniyat faqat huquqshunoslarning emas, balki jamiyatning barcha a’zolarining ehtiyoji hisoblanadi.

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy sharoitda fuqarolarning katta qismi huquqiy ma’lumotni rasmiy manbalardan emas, balki ijtimoiy tarmoqlardagi norasmiy sahifalardan olishga moyil, bu esa noaniq va ba’zan noto‘g‘ri huquqiy talqinlarning tarqalishiga sabab bo‘lmoqda. Shu sababli davlat organlari va yuridik ta’lim muassasalari tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda rasmiy, tushunarli va ishonchli huquqiy kontent yaratish bo‘yicha maxsus strategiya ishlab chiqilishi, shuningdek huquqshunos-

bloggerlar va mutaxassislar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish tavsiya etiladi.

Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, Germaniya va Yaponiya kabi davlatlarda fuqarolik-huquqiy ta’lim maktab dasturining barcha bosqichlarida uzluksiz tarzda olib boriladi va u faqat huquq fanlari bilan emas, balki tarix, ijtimoiyshunoslik kabi fanlar bilan integratsiyalashgan holda o‘qitiladi. AQShda esa maktab va kollejlarda “moot court” - o‘quv sud jarayonlari keng tarqalgan bo‘lib, bu o‘quvchilarga huquqiy tafakkurni amaliy tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu tajribalarning umumiy xususiyati shundaki, huquqiy ta’lim alohida, uzilib qolgan fan sifatida emas, balki shaxsning umumiy fuqarolik tarbiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Fikrimizcha, milliy ta’lim tizimida ham xuddi shunday integratsiyalashgan yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, huquqiy madaniyat darajasi bilan korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligi o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini alohida ta’kidlash lozim. Fuqarolarning o‘z huquqlarini yaxshi bilishi, davlat xizmatlaridan foydalanish tartib-qoidalaridan xabardorligi ularni noqonuniy talablarga, jumladan poraxo‘rlikka qarshi turishga imkon beradi. Aksincha, huquqiy bilimsizlik fuqarolarni mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlariga nisbatan himoyasiz qilib qo‘yadi. Shu nuqtai nazardan, huquqiy madaniyatni yuksaltirish davlat boshqaruvining ochiqligi va shaffofligini ta’minlashning ham muhim vositasi sifatida qaralishi kerak.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida shuni alohida ta’kidlash joizki, huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlar faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar yoki adliya tizimining vakolati doirasida qolib ketmasligi, balki ta’lim, madaniyat, raqamli texnologiyalar va fuqarolik jamiyati institutlarini birlashtiruvchi kompleks davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi lozim. Faqat shunday kompleks va uzluksiz yondashuv orqaligina jamiyatda barqaror huquqiy madaniyatni shakllantirish, natijada esa huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati barpo etish g‘oyasini to‘liq ro‘yobga chiqarish mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish huquqiy davlat qurishning muhim shartlaridan biri bo‘lib, u uzluksiz, tizimli va ko‘p bosqichli jarayondir. Ushbu jarayonning samaradorligini oshirish uchun quyidagilar zarur, deb hisoblaymiz: huquqiy ta’lim va tarbiyani maktabgacha ta’limdan boshlab uzluksiz tizimga aylantirish;

raqamli platformalar orqali fuqarolarga sifatli va ishonchli huquqiy ma’lumot yetkazib berish mexanizmlarini kuchaytirish; oila, mahalla va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi hamkorlikni institutsional jihatdan mustahkamlash; huquqiy madaniyat darajasini baholashning ilmiy asoslangan mezonlarini ishlab chiqish. Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolarning huquqiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. // https://lex.uz/docs/6445145

2. Xolmuminov J.R. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat: nazariy-huquqiy tahlil // Yuridik fanlar axborotnomasi. – 2022. – №4.

3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1997-yil 29-avgustdagi “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida”gi qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son “Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. // https://lex.uz/docs/4179975

5. Karimova N.T. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish davr talabi // Cyberleninka ilmiy elektron kutubxonasi. // https://cyberleninka.ru

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. // https://lex.uz